

Артур Конан Дойл
(Arthur Conan Doyle)

Рытуал Масгрэйваў
(The Adventure of the Musgrave Ritual)

У характары майго сябра Шэрлака Холмса мяне заўсёды здзіўляла адна непаслядоўнасць: хаця ў яго быў самы адпрацаваны і метадычны спосаб мыслення ў свеце, хаця ён аддаваў перавагу сціпламу і строгаму стылю адзення, ва ўсіх астатніх звычках ён быў нехайным чалавекам, які мог давесці да вар'яцтва любога суседа. Трэба сказаць, я сам у гэтым не такі ўжо традыцыяналіст. Бязладная праца ў Афганістане ўзмацніла маю схільнасць да неўпарадкаванага ладу жыцця і зрабіла мяне больш абыякавым да чысціні, чым належыць доктару. Але ўсяму ёсць межы, і калі я бачу чалавека, які захоўвае цыгары ў вядзерцы для вугалю, тытунь — у персідскай пантофлі, а лісты, на якія яшчэ не адказаў, прышпільвае сцізорыкам па цэнтры каміннай дошкі, то адчуваю сябе неверагодна акуратным чалавекам. Яшчэ я заўсёды трымаўся меркавання, што ў стральбе варта практыкавацца выключна на свежым паветры, і калі Холмс у адным са сваіх дзівакаватых настройаў сядзе ў фатэль, бярэ рэвальвер, сто патронаў Боксэра [1] і пачынае ўпрыгожваць процілеглую сцяну дзірачкамі ад куляў, што ўтвараюць патрыятычныя ініцыялы V.R., я вельмі сумняюся, што гэта ідзе на карысць атмасферы ці выгляду нашага пакоя.

У нашым пакоі заўсёды стаяла мноства хімікатаў і нейкіх крымінальных рэліквіяў, якія часта блукалі ў прасторы і апыналіся ў самых нечаканых месцах — у найлепшым выпадку знаходзіліся ў маслёнцы. Але самым жахам былі яго паперы. Ён проста панічна баяўся знішчаць дакументы, асабліва звязаныя з яго мінулымі справамі, але толькі раз на год ці два збіраўся з сіламі і прыводзіў іх у парадак, бо, як я згадваў дзесьці ў гэтых бязладных нататках, выбухі яго неўтаймоўнай энергіі, калі ён рабіў тыя наймаверныя цуды, што праславілі яго імя, чаргаваліся з перыядамі апатыі, і тады ён ляютна валяўся з кнігамі ці скрыпкай, не адыходзячы ад канапы далей за стол. А таму месяц за месяцам паперы збіраліся, пакуль кожны кут не загрузаўся пачкамі рукапісаў, якія нізашто нельга спаліць ці перасунуць без адмысловых распараджэнняў іх уладальніка.

Адным зімовым вечарам мы разам сядзелі ля каміна, і я насмеліўся намякнуць Холмсу, што калі ён закончыў уклеіваць у нататнік аркушы з асобнымі запісамі, наступныя дзве гадзіны варта прысвяціць таму, каб ператварыць наш бярог у нешта больш падобнае да жылга. Ён не мог не прызнаць маю просьбу справядлівай і з кіслай мінай пайшоў у сваю спальню, адкуль хутка выцягнуў вялікую бляшаную скрыню. Паставіўшы яе ў сярэдзіне пакоя і прысеўшы побач на зэдліку, ён адкінуў века, і я ўбачыў, што скрыня на траціну запоўненая паперамі, перавязанымі чырвонай стужкай і раззеленымі на асобныя пачкі.

— Тут нямала справаў, Ўотсан, — сказаў ён, гарэзліва гледзячы на мяне. — Калі б вы ведалі ўсё, што я хаваю ў гэтай скрыні, вы папрасілі б адтуль нешта дастаць, замест таго каб хаваць туды новыя дакументы.

— Дык гэта справаздачы па вашых ранніх справах? — зацікавіўся я. — Даўно хацеў здабыць запісы тых часоў.

— Так, дружа, усё яны зробленыя яшчэ да таго, як мой біёграф праславіў мяне, — ён асцярожна і вельмі пяшчотна даставаў са скрыні пачак за пачкам. — Не ўсе яны былі паспяховымі, Ўотсан. Але сярод іх хапае досыць займальных задачак. Вось запісы пра забойцаў Тарлетана, а вось — пра справу Вамберы, гандляра віном, і пра прыгоду старой рускай жанчыны, і яшчэ — пра алюмініевую мыліцу, вось поўная справаздача пра кульгавага Рыкалеці і яго гнюсную жонку [2]. А вось... — о, гэта для сапраўдных гурманаў!

Ён засунуў руку на самае дно сховішча і выцягнуў драўляную скрынку з высоўным векам — у такой дзеці трымаюць цацкі. Адтуль ён дастаў пакамечаны аркуш, старадаўні масянжовы ключ, драўляны калок з прывязаным да яго матком і тры заржавелыя металічныя дыскі.

— Ну, дружа, што вы думаеце пра гэты пакунак? — спытаў ён, смеючыся з выразу майго твару.

— Цікавая калекцыя.

— Надзвычай цікавая, а звязаная з ёй гісторыя падасца вам яшчэ цікавейшай.

— Значыць, у гэтых рэчаў ёсць гісторыя?

— Больш за тое, яны і ёсць гісторыяй.

— Што вы маеце на ўвазе?

Холмс дастаў рэліквіі адну за адной і выклаў іх на стол. Потым перасеў у фатэль і зіхоткімі ад задавальнення вачыма зноў іх агледзеў.

— Усё гэта я пакінуў на памяць пра справу, звязаную з рытуалам Масгрэйваў, — адказаў ён.

Ён не раз згадваў пра гэтую справу, але я ніколі не мог сабраць дэталі ў адно цэлае.

— Буду рады, калі вы раскажаце пра яе, — сказаў я.

— І пакіну ў пакоі ўсё як ёсць? — гарэзліва пацікавіўся ён. — Вашая ахайнасць, Ўотсан, не вытрымае новых выпрабаванняў. Але мне будзе прыемна, калі вы дадасце гэты выпадак у свой летапіс, бо некаторыя акалічнасці робяць яго ўнікальным у крымінальнай гісторыі не толькі нашай, але і іншых краінаў. Апісанне маіх сціплых дасягненняў без гэтай вельмі незвычайнай гісторыі будзе няпоўным.

Вы, пэўна, памятаеце, як справа “Глорыі Скот” [3] і мая размова з няшчасным джэнтльменам, пра якога я вам расказваў, упершыню прымусіла мяне задумацца пра занятак, які зрабіўся цяпер сэнсам майго жыцця. І вось перад вамі я, чыё імя вядомае паўсюль і чыё меркаванне што да сумнеўных справаў як грамадскасцю, так і афіцыйнымі ўладамі прызнаецца як найвышэйшы апеяцыйны суд. Нават у раннія часы нашага знаёмства, калі я займаўся справай, якую вы ўганаравалі назвай “Эцюд у пунсовых тонах” [4],

я ўжо меў сур'ёзную, хай сабе і не надта прыбытковую практыку. Не думаю, што вы ўяўляеце, як цяжка мне было спачатку і колькі давялося чакаць хоць нейкага поспеху.

Калі я ўпершыню прыехаў у Лондан, я зняў кватэру на Мантэґю-стрыт ля самага Брытанскага музея і чакаў там свайго лёсу, займаючы ўвесь вольны час (а было яго нямала) вывучэннем тых галінаў навукі, якія маглі спатрэбіцца. Час ад часу мне трапляліся нейкія справы, збольшага дзякуючы знаёмствам старых аднакурснікаў, бо ў апошнія гады майго навучання ва ўніверсітэце пра мяне і мае метады хадзіла мноства чутак. Трэцяя мая справа датычыла рытуалу Масгрэйваў, і цікавасць, якую выклікаў гэты незвычайны ланцуг падзеяў, а таксама папярэджаныя мной сур'ёзныя наступствы сталіся першым крокам да становішча, якое я займаю сёння.

Рэджыналд Масгрэйв вучыўся ў адным каледжы са мной [5], і калісьці мы нават былі знаёмыя. Ён не лічыўся сярод студэнтаў асабліва папулярным, хаця яго так званая пыха здавалася мне не больш як спробай схваць празмерную прыродную сарамлівасць. У яго было надзвычай арыстакратычнае аблічча: хударлявая фігура, высакародны нос, вялікія вочы, апатычныя і тым не менш вытанчаныя манеры. Ён сапраўды быў нашчадкам аднаго з найстаражытнейшых родаў каралеўства, хаця і малодшай яго галіны, якая дзесьці ў шаснаццатым стагоддзі аддзялілася ад паўночных Масгрэйваў і пасялілася ў заходнім Сасэксе. Іх маёнтак Харлстан належыць, відаць, да найстарэйшых жылых дамоў графства. Здавалася, што на твары гэтага чалавека адбілася месца яго нараджэння, і калі я глядзеў на яго паставу і бляклы востры твар, мне адразу ўспаміналіся шэрыя аркады, вокны з папярочкамі і ўсе гэтыя паважныя рэшткі феадальнай крэпасці. Раз ці два мы завязвалі размову, і мне прыгадваецца, што ён заўсёды выказваў гарачую цікаваць да маіх метадаў назірання і высноваў.

Я не бачыў яго гады чатыры, пакуль аднаго ранку ён не зайшоў у мой пакой на Мантэґю-стрыт. Ён амаль не змяніўся і быў апрануты як малады свецкі леў — зрэшты, дэндзі ён быў заўсёды — і захоўваў усё тыя ж спакойныя і далікатныя манеры, якімі вылучаўся раней.

— Як маецца, Масгрэйв? — спытаў я, сардэчна паціснуўшы яму руку.

— Магчыма, вы чулі пра смерць майго беднага бацькі, — адказаў ён. — Гэта здарылася два гады таму, і мне, безумоўна, давялося прыняць на сябе маёнтак Харлстан. Апроч гэтага, я яшчэ і дэпутат ад свае акругі, а таму жыццё маё вельмі насычанае. Як я разумею, вы, Холмс, вырашылі прымяніць здольнасці, якімі так нас уражвалі, на практыцы?

— Але, — адказаў я. — Зарабляю розумам на жыццё.

— Рады гэта чуць, бо цяпер мне неабходная ваша парада. У нас у Харлстане адбыліся вельмі дзіўныя падзеі, і паліцыя не змагла праліць на іх святло. Усё гэта вельмі незвычайна і не паддаецца тлумачэнню.

Можаце сабе ўявіць, Ётсан, з якім запалам я слухаў яго, бо мне ўрэшце быў дадзены шанец, якога я з трымценнем чакаў доўгія месяцы бяздзеяння. У глыбіні душы я верыў, што магу дасягнуць поспеху там, дзе іншыя пацярпелі паразу, і цяпер мог сябе праверыць.

— Прашу вас, раскажыце падрабязней! — усклікнуў я.

Рэджыналд Масгрэйв сеў насупраць і закурыў прапанаваную цыгарэту.

— Вы мусіце ведаць, — пачаў ён, — што хоць я і халасцяк, але ўсё адно павінен трымаць у Харлстане вялікі штат прыслугі, бо стары маёнтак пабудаваны досыць неахайна і патрабуе сур’ёзнага догляду. Апроч гэтага ў мяне ёсць запаведнік, і ў сезон палявання на фазанаў [6] прыязджае шмат гасцей, што таксама патрабуе вялікай колькасці слуг. Усяго я трымаю восем пакаёвак, кухара, дварэцкага, двух лёкаяў і хлопчыка-пасыльнага. І, безумоўна, свой штат наймаецца для саду і стайняў.

Даўжэй за астатніх у нас служыць Брантан, дварэцкі. Калі бацька наняў яго, Брантан быў маладым школьным настаўнікам без месца, але ўжо тады чалавекам вялікай энергіі і моцнага характару. Хутка ён паказаў сябе як бясцэнны працаўнік. Гэта высокі прывабны мужчына з велічнай паставай, і хаця ён праслужыў у нас дваццаць гадоў, дагэтуль выглядае на сорок. Неверагодна, што з усімі сваімі вартасцямі і надзвычайнымі талентамі — а ён ведае некалькі моваў і грае ледзь не на ўсіх музычных інструментах — ён ужо столькі часу задаволены сваім становішчам. Думаю, яму ў нас утульна, а можа, не стае сілаў штосьці змяніць. У любым разе, харлстанскі дварэцкі западае ў душу кожнаму нашаму наведніку.

Але і ў гэтай дасканаласці ёсць недахоп. Ён трохі донжуан, і вы разумееце, як лёгка даецца яму гэтая роля ў ціхай вясковай акрузе. Пакуль ён быў жанаты, усё было добра, але цяпер, калі ён аўдавеў, нашым праблемам не бачна канца. Некалькі месяцаў таму мы пачалі спадзявацца, што ён зноў супакоіцца: Брантан заручыўся з малодшай пакаёўкай Рэйчэл Хоўэлс. Але ён кінуў яе і сышоўся з Джэнэт Трэджэліс, дачкой старэйшага егера. Рэйчэл — цудоўная дзяўчына, але вельмі ўражлівая, як любая іншая валійка [7]. Яна моцна захварэла на запаленне мозгу, і цяпер ходзіць па доме — дакладней, хадзіла да ўчарашняга дня — як цень, з чорнымі кругамі пад вачыма. Такой была першая харлстанская драма, але яе сцерла з нашых успамінаў другая, якой папярэднічала ганьба і звальненне дварэцкага Брантана.

Вось як гэта адбылося. Я казаў ужо, што ён разумны чалавек, і менавіта розум зрабіўся прычынай яго ганебнага выгнання, бо ў ім абудзілася прагнае цікавасць да рэчаў, якія яго зусім не датычаць. Я не ўяўляў, як далёка ён можа зайсці, пакуль выпадак не адкрыў мне вочы.

Я згадваў, што маёнтак пабудаваны неахайна. На мінулым тыдні — калі быць дакладным, вечарам у чацвер — я зразумеў, што не магу заснуць, бо бяздумна выпіў пасля абеду кубак моцнай чорнай кавы. Пазмагаўшыся гадзінаў да дзвюх з бяссоннем, я адчуў, што высілкі марныя, а таму падняўся, запаліў свечку і ўжо сабраўся быў вярнуцца да рамана, які чытаў удзень. Аднак кніга засталася ў більярднай, таму я накінуў халат і пайшоў ўніз.

Каб дабрацца да більярднай, я мусіў спусціцца на адзін лесвічны пралёт і перасячы калідор, які вёў у бібліятэку і збройню. Уявіце маё здзіўленне, калі я ўбачыў у калідоры бляклае святло, што ішло з адчыненых дзвярэй бібліятэкі. Але я перад сном уласнаручна загасіў там лямпу і зачыніў дзверы! Першым чынам я, безумоўна, падумаў пра рабаўнікоў. Сцены харлстанскіх

калідораў багата ўпрыгожаныя ваеннымі трафеймі — старадаўняй зброяй. А таму, паставіўшы свечку на падлогу, я зняў са сцяны алебарду, на дыбачках падабраўся да бібліятэкі і зазірнуў туды.

У бібліятэцы быў Брантан, дварэцкі. Цалкам апрануты, ён задуменна сядзеў у фатэлі, паклаўшы на калені падобны да карты аркуш і падпёршы лоб рукой. Аслупянеўшы ад здзіўлення, я сачыў за ім з цемры. Маленькай свечкі, што стаяла на краі стала і струменіла бяклае святло, мне хапіла, каб убачыць, што ён не пераапранаўся для сну. Раптам я ўбачыў, як ён падняўся з крэсла, прайшоў да найбліжэйшага бюро, адамкнуў яго і высунуў адну з шуфлядаў. Дастаўшы адтуль нейкую паперу, ён вярнуўся да ранейшага месца, у святле свечкі расправіў аркуш і надзвычай уважліва пачаў яго разглядаць. Тут маё абурэнне такім спакойным вывучэннем нашых фамільных дакументаў дайшло да мяжы, я зрабіў крок наперад, і Брантан убачыў мяне ў дзвярах. Збялеўшы ад страху, ён ускочыў і сунуў за пазуху падобны да карты аркуш, які перад гэтым разглядаў.

— Дык вось як вы адплацілі мне за ўскладзены на вас давер! — сказаў я. — Вы пакінеце мой дом заўтра.

З выглядам зруйнаванага дашчэнта чалавека ён пакланіўся і маўкліва праслізнуў міма мяне. Свечка засталася на стале, і ў яе святле я зірнуў на паперу, якую Брантан дастаў з бюро. На маё здзіўленне гэта быў зусім нязначны дакумент, нейкая копія пытанняў і адказаў для аднаго старадаўняга абраду, што завецца рытуалам Масгрэйваў. Штосьці накшталт асаблівай сямейнай цырымоніі, якую цягам стагоддзяў праходзіць кожны Масгрэйв, дасягнуўшы паўналецця. Апроч нашага роду і, магчыма, археолагаў рытуал наўрад ці каму цікавы і не мае ніякага практычнага значэння, як і ўсе нашыя гербы і эмблемы.

— Да гэтай паперы мы вернемся пазней, — сказаў я.

— Калі вы думаеце, што гэта і праўда так важна... — завагаўся ён. — Аднак скончу сваю гісторыю. Ключом, які пакінуў Брантан, я замкнуў бюро і павярнуўся, каб сысці, але, на сваё здзіўленне, убачыў перад сабой дварэцкага.

— Містэр Масгрэйв! — усклікнуў ён хрыплым ад хвалявання голасам. — Такой ганьбы я не перажыву, сэр! Я заўсёды ганарыўся сваім становішчам, і ганьба мяне заб'е. Мая кроў будзе на ваших руках, сэр, дакладна будзе, калі вы даведзяце мяне да адчаю. Калі вы не можаце пакінуць мяне, Богам малю, дазвольце сысці праз месяц, быццам з уласнага жадання. Гэта я вытрымаю, містэр Масгрэйв, але не ганебнае звальненне на вачах у тых, каго добра ведаю.

— Вы не заслугоўваеце такога стаўлення, Брантан, — адказаў я. — Ваш учынак абуральны, але вы доўгі час служылі маёй сям'і, таму я не хачу наклікаць на вас публічнае асуджэнне. Аднак месяц — гэта занадта доўга. Вы з'едзеце праз тыдзень і патлумачыце гэта як вам жадаеца.

— Усяго праз тыдзень, сэр? — ускрыкнуў ён у адчаі. — Дайце мне хаця б два!

— Тыдзень, — паўтарыў я, — і лічыце, што да вас паставіліся вельмі спагадліва.

Апусціўшы галаву, ён паплёўся прэч, як паламаны жыццём чалавек, а я патушыў святло і вярнуўся ў пакой.

Наступныя два дні Брантан надзвычай старанна выконваў усе свае абавязкі. Я не згадваў пра тое, што адбылося ноччу, і з нейкай цікавасцю чакаў, як ён будзе хаваць сваю ганьбу. Аднак на трэці ранак ён не з'явіўся пасля сняданку атрымаць распараджэнні на дзень. Пакінуўшы сталовы пакой, я сустрэў Рэйчэл Хоўэлс, пакаёўку. Я ўжо казаў, што яна зусім нядаўна ачуняла пасля хваробы і выглядала надта бледнай і змучанай, а таму я быў супраць таго, каб яна адразу вярталася да працы.

— Вам варта яшчэ паляжаць, — сказаў я. — Зоймецеся сваёй справай, калі паздаравееце.

Яна дзіўна на мяне паглядзела, і я пачаў падазраваць, што хвароба пашкодзіла яе розум.

— Я ўжо здаровая, містэр Масгрэйв, — адказала яна.

— Паглядзім, што скажа доктар, — запырачыў я. — А цяпер кідайце працу, а калі спусціцеся ўніз, скажыце заадно Брантану, што я хачу яго бачыць.

— Дварэцкі знік, — сказала яна.

— Знік? Куды?

— Проста знік. Ніхто яго не бачыў. Яго пакой пусты. Ён знік, зусім знік!

Яна адступіла да сцяны і выбухнула смехам, што перамяжоўваўся крыкамі, і я, спалоханы гэтым раптоўным істэрычным прыпадкам, кінуўся да званка, каб паклікаць на дапамогу. Хутка дзяўчыну, якая ўсё яшчэ крычала і плакала, адвялі ў яе пакой, а я пачаў распытваць пра Брантана. Сумневаў не было — ён знік. Яго ложка не сцяліўся, і з таго часу як ён пайшоў мінулым вечарам спаць, яго ніхто не бачыў. Тым не менш, было незразумела, як ён пакінуў дом, бо ранкам усе вокны і дзверы былі замкнёныя. Яго адзенне, гадзіннік і грошы засталіся ў пакоі, але знік чорны касцюм, які ён заўсёды насіў. Пантофляў таксама не было, затое боты стаялі на месцы. Куды ж мог сысці ўначы дварэцкі Брантан і што з ім здарылася?

Безумоўна, мы абшукалі дом ад скляпення да гарышча, але не знайшлі і следу. Як я казаў, стары дом — гэта сапраўдны лабірынт, асабліва даўняе крыло, цяпер амаль незаселенае. Мы абшнарылі гарышча і кожны пакой і не знайшлі ніводнага намёку на тое, куды ён сышоў. Не магу паверыць, што ён пакінуў маёнтак, не ўзяўшы нічога са сваіх рэчаў — але як яшчэ можна патлумачыць знікненне? Я выклікаў мясцовую паліцыю, ды гэта не дапамагло. Папярэдняй ноччу ішоў дождж, а таму нашыя спробы аглядзець газоны і сцяжынкі вакол дома былі марныя. Так усё было на той момант, калі новая падзея адцягнула нашу ўвагу ад гэтай загадкі.

Наступныя два дні Рэйчэл Хоўэлс моцна хварэла: часам у яе было трызненне, часам — істэрыка, і мы нанялі сядзелку, якая заставалася з ёй нанач. Трэцяе ночы пасля знікнення Брантана сядзелка вырашыла, што

пацыентка моцна спіць, і сама задрамала ў фатэлі. Прачнуўшыся ўранку, яна ўбачыла, што ложка пусты, акно адчыненае, а хвораі няма і знаку. Мяне тут жа паднялі, і я разам з двума лёкаямі неадкладна пачаў пошукі зніклай дзяўчыны. Мы лёгка вызначылі кірунак, у якім яна збегла, бо заўважылі пад акном яе сляды і прасачылі іх ад газона да стаўка, дзе ля жвіровай сцяжыны, што вядзе за межы маёнтка, яны заканчваліся. Глыбіня стаўка ў гэтым месцы дасягае васьмі футаў, і вы можаце ўявіць нашыя пачуцці, калі мы ўбачылі, што сляды звар’яцелай дзяўчыны абарваліся ля самай вады.

Мы, безумоўна, тут жа прынеслі тралы і пачалі шукаць цела, але яно бясследна знікла. Затое мы выцягнулі штосьці іншае, нашмат больш нечаканае, а менавіта палатняны мяшэчак, набіты кавалкамі праржавелага, абясколеранага металу і нейкімі бляклымі аскепкамі ці то галькі, ці то шкла. Больш у возеры нічога не было, і хаця ўчора мы зрабілі ўсё магчымае, каб адшукаць зніклых, даведацца пра лёс Рэйчэл Хоўэлс ці Рычарда Брантана мы не змаглі. Паліцыя акругі збітая з панталыку, і я прыйшоў да вас як да апошняй надзеі.

Цяпер вы ўяўляеце, Ўотсан, з якой цікавасцю выслухаў я аповед пра гэты надзвычайны шэраг падзеяў і паспрабаваў злучыць іх у адно, каб знайсці нітку, што прывядзе да разгадкі. Дварэцкі знік. Знікла і пакаёўка. Пакаёўка кахала дварэцкага, а пасля мела прычыны яго ўзненавідзець. Яна была валійкай, запальчывай і нястрыманай. Адразу пасля яго знікнення яна была вельмі ўзбуджаная. Яна кінула ў стаў сумку з незвычайным змесцівам. Усе гэтыя акалічнасці варта было ўзяць пад увагу, але ніводная з іх не тлумачыла сутнасць справы. Якое звязно ў заблытаным ланцугу было пачатковым? Перада мной быў толькі канец гэтай загадкавай справы.

— Я мушу ўбачыць паперы, Масгрэйв, — сказаў я. — Тыя самыя, якія ваш дварэцкі захацеў знайсці нават цаной страчанай працы.

— Гэты наш рытуал — досыць бязглуздая рэч, — адказаў Масгрэйв. — Але яго прынамсі выбачае абаяльнасць захаванай даўніны. Я прынёс копію пытанняў і адказаў на выпадак, калі вам захочацца прабежчыся па іх вачыма.

І ён даў мне вось гэтую паперу, Ўотсан, якую я тут захоўваю. Гэта дзіўны катэхізіс з пытаннямі, на якія мусіць адказаць кожны Масгрэйв, калі дасягае сталасці. Я па чарзе прачытаю вам пытанні і адказы:

- Чыё гэта было?
- Таго, хто сышоў.
- Чыё гэта будзе?
- Таго, хто прыйдзе.
- Які быў месяц?
- Шосты ад пачатку [8].
- Дзе было сонца?
- Проста над дубам.
- Дзе быў цень?
- Проста пад вязам.
- Колькі ісці?

— На поўнач — дзесяць і дзесяць, на ўсход — пяць і пяць, на поўдзень — два і два, на захад — адзін і адзін, і ўніз.

— Што за гэта дамо?

— Усё, што ў нас ёсць.

— Дзеля чаго?

— Дзеля вернасці.

— Даты ў арыгінале няма, але мяркуючы па правапісе, ён належыць да сямнацатага стагоддзя, — зазначыў Масгрэйв. — Аднак, баюся, ён не надта дапаможа вам разгадаць нашу загадку.

— Прынамсі ён загадвае нам наступную, — адказаў я, — і яна нават цікавейшая за першую. Магчыма, развязанне першай выявіцца адначасова і развязаннем другой. Думаю, вы прабачыце мне, Масгрэйв, калі я скажу, што ваш дварэцкі здаецца мне вельмі разумным чалавекам, разумнейшым за дзесяць пакаленняў яго гаспадароў.

— Нешта я вас не разумею, — сказаў Масгрэйв. — Як на мяне, папера не мае ніякай практычнай карысці.

— А мне яна здаецца аkurat вельмі карыснай, і я думаю, Брантан мог бы са мной пагадзіцца. Ён, відаць, бачыў яе і да той ночы, калі вы яго злавілі.

— Цалкам магчыма. Мы не надта яе хавалі.

— Мяркую, тады ён проста хацеў асвяжыць сваю памяць. Як я разумею, у яго было штосьці накшталт карты ці плана, які ён параўноўваў з рукапісам і які засунуў у кішэню, калі вы з’явіліся?

— Усё правільна. Але навошта яму нашая старая сямейная традыцыя? Што значаць усе гэтыя бздурны?

— Думаю, мы досыць лёгка зможам гэта высветліць, — сказаў я. — З вашага дазволу мы першым жа цягніком выедзем у Сасэкс і на месцы трохі заглыбімся ў справу.

Вечар заспеў нас абодвух ужо ў Харлстане. Магчыма, вы бачылі выяву гэтага знакамітага старога маёнтка альбо чыталі яго апісанне, а таму я скажу толькі, што будынак мае форму літары Г: даўжэйшае адгалінаванне пабудаванае ў пазнейшы час, а карацейшае ўзведзенае даўно — гэта сэрца дома, з якога вырасла ўсё астатняе. Над нізкімі дзвярыма з цяжкой перамышкай, у цэнтры старадаўняга крыла, выбітая дата “1607”, але знаўцы пагаджаюцца на тым, што бэлькі і кладка нашмат старэйшыя. Таўшчэзныя сцены і маленькія вокны ў мінулым стагоддзі прымусілі сям’ю пабудаваць новае крыло; старое калі і выкарыстоўваецца, то толькі як кладоўка і склеп. Пабудову атачае раскошны парк з прыўкраснымі старымі дрэвамі, а ля самых прысадаў, прыкладна за дзвесце ярдаў ад дома, ляжыць ставок, пра які згадаў мой кліент.

На той момант, Ўотсан, я быў цвёрда ўпэўнены, што загадак было не тры, а ўсяго адна, і, правільна расчытаўшы рытуал Масгрэйваў, я здабыў бы ключ, што прывёў бы мяне да разгадкі як у справе дварэцкага Брантана, так і ў справе пакаёўкі Хоўэлс. У гэтым кірунку я і пачаў напружана думаць. Навошта слуга прагнуў зразумець старую формулу? Відаць, ён убачыў у ёй тое, што прапусцілі ўсе пакаленні мясцовых джэнтры [9] і што магло

прывнесці яму пэўную выгаду. Але што менавіта? І як гэта паўплывала на яго лёс?

Калі я прачытаў апісанне рытуалу, то зразумеў, што колькасць крокаў адсылае да месца, пра якое вядзецца ў астатніх фразях, і калі мы знойдзем гэтае месца, то апынемся на правільным шляху да разгадкі таямніцы, якую ранейшыя Масгрэйвы палічылі патрэбным зашыфраваць такім цікавым чынам. Нам дадзеныя два пункты адліку — дуб і вяз. Пытанніў наконт дуба ў мяне не ўзнікла: проста перад домам, злева ад пад'язной дарогі, стаяў дуб-патрыярх, адно з найцудоўнейшых дрэваў, якое мне даводзілася бачыць.

— У часы напісання вашага рытуалу ён там ужо рос? — спытаў я, калі мы праязджалі ля дуба.

— Хутчэй за ўсё ён расце тут з часоў нарманскага заваявання, — адказаў Масгрэйв. — Ён дваццаць тры футы ахопам.

— А ці ёсць у вас тут старыя вязы? — пацікавіўся я.

— Вунь там раней быў адзін, але дзесяць гадоў таму ў яго ўдарыла маланка, і мы яго ссеклі.

— Вы памятаеце, дзе ён рос?

— Безумоўна.

— Іншых вязаў тут няма?

— Старых няма, затое шмат букаў.

— Я хачу зірнуць на месца, дзе быў вяз.

Мы прыехалі ў двухколцы, і мой кліент адразу, не заходзячы ў дом, павёў мяне да лужка, на якім стаяў вяз. Гэта было прыкладна на сярэдзіне дарогі паміж дубам і домам. Здаецца, маё расследаванне прасунулася наперад.

— Як я разумею, вышыню вяза вызначыць цяпер немагчыма? — спытаў я.

— Я магу вам яе назваць: шэсцьдзсят чатыры футы.

— Адкуль вы ведаеце? — здзіўлена спытаў я.

— Калі мой хатні настаўнік задаваў мне задачы па трыганаметрыі, у іх заўсёды патрабавалася вымераць вышыню. Хлопчыкам я вылічыў вышыню кожнага дрэва і кожнага будынка ў маёнтку.

Якая нечаканая ўдача! Я здабыў патрэбную інфармацыю хутчэй, чым можна было чакаць.

— Скажыце, калі ласка, — спытаў я, — ваш дварэцкі задаваў вам такое пытанне?

Рэджыналд Масгрэйв здзіўлена паглядзеў на мяне.

— Цяпер мне прыгадваецца, — адказаў ён, — што некалькі месяцаў таму Брантан пытаў пра вышыню вяза ў сувязі з нейкай спрэчкай са стайнікам.

Навіна была цудоўнай, Ўотсан, бо пацвярджала, што я рухаюся ў правільным кірунку. Я зірнуў на сонца. Яно кацілася да захаду, і я падлічыў, што менш чым праз гадзіну яно апынецца акурат над самымі высокімі галінамі старога дуба. Такім чынам, адна са згаданых у рытуале ўмоваў будзе выкананая. Што да цені вяза — тут, відаць, маецца на ўвазе самы далёкі

канец гэтага ценю, іначай у якасці пункту адліку быў бы абраны камель. Значыць, трэба вызначыць, куды падаў канец ценю, калі сонца апыналася над самым дубам.

— Мабыць, гэта было няпроста, Холмс, калі вяза ўжо не існавала?

— Што ж, прынамсі, я ведаў, што калі Брантан змог, змагу і я. Дарэчы, ніякай складанасці. Разам з Масгрэйвам я пайшоў у ягоны кабінет і вытачыў вось гэты калок, да якога прывязаў доўгую вяроўку з вузлком на кожны ярд. Потым я ўзяў два вудзільны агульнай даўжынёй шэсць футаў і разам з кліентам вярнуўся да лужка, дзе рос вяз. Сонца акурат дакранулася да верхавіны дуба. Я змацаваў і ўсталяваў свой вымяральны прыбор, адзначыў кірунак ценю і змераў яго. Атрымалася дзевяць футаў.

Цяпер засталіся зусім простыя вылічэнні. Калі палка шасці футаў адкідвае цень у дзевяць футаў, то дрэва шасцідзесяці чатырох футаў мусіць адкідваць цень у дзевяноста шэсць футаў, а кірунак будзе, безумоўна, адзін. Я адмераў патрэбную адлегласць і, апынуўшыся амаль ля сцяны дома, адзначыў канец меркаванага ценю калком. Уявіце маю радасць, Ётсан, калі за дзве цалі ад майго калка я ўбачыў у зямлі канічнае паглыбленне. Я зразумеў, што гэтую пазнаку зрабіў Брантан і што я не губляю яго следу.

Адтуль я адлічыў патрэбную колькасць крокаў, вызначыўшы кірункі свету з дапамогай кішэннага компаса. Першыя дзесяць крокаў кожнай нагой напераменку вялі мяне паралельна сцяне дома і, адмераўшы іх, я зноў пазначыў калком месца. Потым асцярожна зрабіў пяць і пяць крокаў на ўсход і два і два на поўдзень. Яны прывялі мяне да самага парога старых дзвярэй. Адзін і адзін крок на захад значылі, што я мушу ступіць на каменную падлогу калідора, дзе і знаходзіцца вызначанае рытуалам месца.

Яшчэ ніколі я так моцна не расчароўваўся, Ётсан. На хвіліну мне падалося, што ў мае разлікі закралася вялікая памылка. Сонца, заходзячы, ярка асвятляла падлогу калідора, і я добра бачыў, што ўжо шмат гадоў ніхто не чапаў гэтыя старыя, сцёртыя нагамі шэрыя камяні, трывала змацаваныя цэмантам. Брантан тут дакладна нічога не шукаў. Я абстукаў падлогу, але гук паўсюль быў аднолькавы: ні звання шчылінак і расколінаў. Але на шчасце, Масгрэйв пачаў разумець сэнс маіх дзеянняў і, захоплены не менш за мяне, выцягнуў скрутак, каб праверыць разлікі.

— І ўніз! — закрычаў ён. — Вы забылі пра словы “і ўніз”!

— Я думаў, што нам давядзецца капаць, але цяпер разумею, што памыліўся. Ёсць тут сутарэнне?

— Ёсць, такое ж старое, як сам дом. Вось дзверы, хутчэй уніз!

Мы спусціліся вітымі сходамі, і мой спадарожнік запаліў вялікі ліхтар, які стаяў на бочцы ў куце. Мы адразу зразумелі, што ўрэшце дайшлі да патрэбнага месца і што мы не адзіныя, хто апошнім часам тут пабываў.

У сутарэнні захоўвалі дровы, але паленне, якое раней было раскіданае па ўсёй падлозе, цяпер акуратна ляжала ўздоўж сценаў, вызваліўшы прастору пасярэдзіне. Там мы ўбачылі вялізную і цяжкую каменную пліту з праржавелым жалезным кальцом, да якога быў прывязаны цёплы шалік у кратку.

— Нічога сабе! — усклікнуў мой кліент. — Гэта шалік Брантана! Магу паклясціся, я бачыў гэты шалік на ім! Але што гэты нягоднік тут рабіў?!

Я прапанаваў выклікаць двух мясцовых палісменаў і пасля іх прыходу паспрабаваў падняць пліту, цягнучы за шалік. Але змог я хіба крыху яе зрушыць, і толькі з дапамогай аднаго з канстэбляў урэшце ссунуў каменную глыбу. Пад плітай зеўрала чорная яміна, у якую мы ўсе зазірнулі. Масгрэйв, уклечыўшы, апусціў туды свой ліхтар.

Перад намі адкрыўся маленькі пакойчык на сем футаў углыб, даўжынёй і шырынёй чатыры футы. Ля сцяны стаяў нізкі акаваны мосенжам куфар, вечка якога было адкінутае, а ў замку тырчаў старадаўні ключ. Тоўсты слой пылу накрываў куфар звонку, а сырасць і чарвякі так патачылі дрэва, што куфар нават унутры зарос шараватай плесняй. Некалькі металічных дыскаў — відаць, старыя манеты, такія, як ляжаць у мяне, — валяліся на дне, але больш у куфры нічога не было.

Аднак у той момант мы нават не думалі пра старую скарбонку, бо нашыя погляды прыкавала тое, што скурчылася побач з ёй. Гэта было цела апранутага ў чорны касцюм мужчыны, які прысеў на карачкі, апусціўшы галаву на край куфра і абхапіўшы яго рукамі. Праз такую позу твар чалавека быў у трупных плямах [10], што сказала яго да непазнавальнасці, але калі мы выцягнулі цела, рост, адзенне і валасы няшчаснага дапамаглі майму кліенту пазнаць свайго зніклага дварэцкага. Ён памёр некалькі дзён таму, але ніякая рана ці крывападцёк не сведчылі пра тое, як ён сустрэў сваю жахлівую смерць. Калі мы вынеслі цела з сутарэння, перад намі паўстала новае пытанне, не менш злавеснае за тое, з якога мы пачалі.

Прызнаюся, Ётсан, тады я быў расчараваны сваім расследаваннем. Калі я знайшоў месца, да якога адсылае рытуал, я спадзяваўся, што справа развязаная, але цяпер я стаяў тут і быў, відавочна, гэтак жа далёкі ад разгадкі таямніцы, якую сям'я Масгрэйваў з такой пільнай асцярожнасцю захоўвала. Я, канечне, праліў святло на лёс Брантана, але цяпер мусіў высветліць, якім чынам ён загінуў і якую ролю ва ўсіх гэтых падзеях адыграла зніклая жанчына. Я прысеў на бачурку ў куце і старанна ўзважыў усе акалічнасці справы.

Мой метад у такіх выпадках вам вядомы, Ётсан: я стаўлю сябе на месца злачынцы і, ацаніўшы для пачатку яго разумовыя здольнасці, спрабую ўявіць, што на яго месцы зрабіў бы я сам. Тут было проста, бо Брантан меў выбітны розум, і мне не давялося рабіць персанальнае выроўніванне, як яго называюць астраномы [11]. Брантан ведаў, што дзесьці схаваныя нейкія каштоўнасці. Ён знайшоў сховішча. Зразумеў, што пліта, пад якой хаваецца скарб, занадта цяжкая, каб падняць яе без дапамогі. Што ён зрабіў потым? Ён не мог звярнуцца да кагосьці чужога, нават калі б меў на прыкмеце чалавека, вартага даверу, бо ў гэтым выпадку давялося б адчыняць дзверы дома, што павялічыла б рызыку быць выкрытым. Нашмат лепш знайсці памочніка ў доме. Да каго ж ён пайшоў? Да адданай яму дзяўчыны. Як бы кепска ні ставіўся мужчына да загаханай у яго жанчыны, ён ніколі да канца не паверыць, што яе каханне для яго страчанае. З дапамогай дробных знакаў

увагі ён паспрабаваў памірыцца з Хоўэлс, а потым зрабіў яе сваёй суўдзельніцай. Яны разам прыйшлі ноччу ў сутарэнне і, аб'яднаўшы сілы, прыпаднялі камень. Да гэтага моманту я мог прасачыць іх дзеянні, нібыта бачыў іх на свае вочы.

Але падняць такі камень дваім, асабліва калі адна з іх жанчына, было надта цяжка. Нават нам з дужым сасэкскім палісменам было нялёгка. Што яны зрабілі, каб палегчыць справу? Тое, відаць, што зрабіў бы і я. Я падняў і ўважліва разгледзеў некалькі паленаў, раскіданых па падлозе, і хутка ўбачыў тое, што чакаў. Адно з іх, даўжынёй каля трох футаў, мела на канцы вельмі выразныя расколіны, іншыя ж былі прыціснутыя з бакоў, быццам іх сплюшчылі чымсьці надзвычай важкім. Цягнучы пліту, дварэцкі з пакаёўкай, відавочна, падсоўвалі дровы ў шчыліну, пакуль урэшце адтуліна не зрабілася такой шырокай, што ў яе мог пралезці чалавек. Яны падперлі пліту пастаўленым вертыкальна паленам — пра гэта выразна сведчаць расколіны на ніжнім яго канцы, на які прыпала ўся вага пліты. Пакуль мае дапушчэнні былі цалкам верагоднымі.

Але як я мусіў разважаць далей, каб узнавіць драматычныя падзеі той ночы? У адтуліну, бяспрэчна, мог залезці толькі адзін чалавек, і гэта быў Брантан. Дзяўчына чакала вонкі. Брантан адамкнуў замок, імаверна, перадаў ёй змесціва куфра (а іначай куды знік скарб?), і тады... І што ж здарылася тады?

Калі яна ўбачыла, што мужчына, які яе пакрыўдзіў — магчыма, нават мацней, чым мы думалі, — цяпер у яе руках, агонь помсты, што дагэтуль тлеў у палкай кельцкай душы, раптам разгарэўся. Ці выпадкова павалілася палена і пліта замуравала Брантана ў каморцы, што зрабілася яго труной? Ці вінаватая яна толькі ў тым, што прамаўчала пра гэтае здарэнне? Ці гэта ўдар яе рукі выбіў падпорку, каб пліта легла на сваё месца? Як бы там ні было, я амаль бачыў фігуру гэтай жанчыны, што прыціснула да сябе скарб і ашалела бегла па прыступках, а ў яе вушах гучалі прыглушаныя крыкі і шалёныя ўдары па каменнай пліце, пад якой задыхаўся яе няверны каханы.

Вось у чым хаваўся сакрэт яе бледнага твару, расстроеныя нерваў і выбухаў істэрычнага смеху наступным ранкам. Але што было ў куфры? Што яна зрабіла са змесцівам? Безумоўна, гэта былі тыя самыя кавалкі старога металу і аскепкі галькі, якія мой кліент выцягнуў са стаўка. Яна пры першай жа магчымасці выкінула іх у ваду, каб схаваць апошні след свайго злачынства.

Наступныя дваццаць хвілінаў я нерухома сядзеў, абдумваючы справу. Бледны Масгрэйв стаяў побач, разгойдваючы ліхтар і пазіраючы ў адтуліну.

— Гэта манеты Карла I [12], — сказаў ён, падаючы мне знойдзеныя рэшткі скарбу. — Бачыце, мы не памыліліся з датай узнікнення нашага рытуалу.

— Мы знойдзем яшчэ штосьці з часоў Карла I, — усклікнуў я, раптам здагадаўшыся пра магчымае значэнне першых двух пытанняў рытуалу. — Дайце мне зірнуць на змесціва вылаўленага ў стаўку мяшка.

Мы падняліся ў кабінет, і Масгрэйв паклаў аскепкі перада мной. Калі я зірнуў на гэты амаль счарнелы метал і бясколерныя бляклыя камяні, я зразумеў, чаму ён палічыў іх смеццем. Калі я працёр адзін з каменьчыкаў рукавом, ён зазьяў на маёй далоні, як іскра. Кавалкі металу мелі выгляд падвойнага кола, але яно пагнулася і страціла першапачатковую форму.

— Вы мусіце помніць, — сказаў я, — што партыя караля ўладарыла ў Англіі нават пасля яго смерці. Перад тым як збегчы, яны, відаць, схавалі тут многія свае каштоўнасці, плануючы вярнуцца ў мірны час.

— Мой продак, сэр Ральф Масгрэйв, быў выбітным раялістам і правай рукой Карла Другога ў яго вандроўках, — сказаў мой сябар.

— Вось як! — адказаў я. — Што ж, гэта патрэбнае нам апошняе звяно. Віншую вас! Вы атрымалі, праўда, пры досыць трагічных абставінах, рэліквію, каштоўную як з матэрыяльнага, так і гістарычнага гледзішча.

— Што гэта такое? — ад здзіўлення ён сцяў дыханне.

— Не што іншае, як старажытная карона ангельскіх каралёў!

— Карона?

— Менавіта. Успомніце словы рытуалу: “Чыё гэта было? — Таго, хто сышоў”. Ён з’явіўся пасля пакарання Карла смерцю. Далей: “Чыё гэта будзе? — Таго, хто прыйдзе”. Маецца на ўвазе Карл II, чыё вяртанне ўжо прадбачылі. Думаю, тут не можа быць сумневаў: гэтая пагнутая і бясформенная дыядэма калісьці вянчала галовы ўладных Сцюартаў [13].

— Але як яна трапіла ў вадзю?

— О, так хутка на гэтае пытанне не адкажаш.

З гэтымі словамі я выклаў яму ўвесь пераказаны вам толькі што ланцуг маіх здагадак і доказаў. Калі я скончыў аповед, ужо сцямнела, і ў нябёсах ярка зазьяў месяц.

— Але чаму Карл не атрымаў карону, калі вярнуўся? — спытаў Масгрэйв, кладучы рэліквію у палатняны мяшок.

— О, тут вы трапляеце ў самую кропку і задаяце пытанне, на якое мы, відаць, ніколі не атрымаем адказу. Магчыма, за часамі выгнання памёр той Масгрэйв, які захоўваў таямніцу, і праз нейкую памылку перадаў спадчынніку дакумент, не патлумачыўшы яго значэння. Дакумент перадаваўся ад бацькі да сына да нашых дзён, пакуль урэшце не трапіў на вочы чалавеку, што разгадаў яго загадку і страціў праз гэта жыццё.

Вось і ўся гісторыя рытуалу Масгрэйваў, Ўотсан. Карона дагэтуль захоўваецца ў Харлстане, хаця давялося прыкласці шмат намаганняў і заплаціць шмат грошай, каб ім дазволілі яе пакінуць. Я ўпэўнены, што калі вы згадаеце маё імя, вам ахвотна яе пакажуць. Пра жанчыну мы больш нічога не чулі — мабыць, яна пакінула Англію, забраўшы ў заморскія краіны і памяць пра сваё злачынства.

“Рытуал Масгрэйваў” — шостае апавяданне са зборніка “Успаміны Шэрлака Холмса” (1894).

1. Патроны Боксэра — такія патроны часцей за ўсё прызначаныя для вінтоўкі, а не рэвальвера.

2. “Вось запісы пра забойцаў Тарлетана, а вось — пра справу Вамберы, гандляра віном, і пра прыгоду старой рускай жанчыны, і яшчэ — пра алюмініевую мыліцу, вось поўная справаздача пра кульгавага Рыкалеці і яго гнюсную жонку” — ніводная з гэтых справаў не была апісаная доктарам Ётсанам.

3. Справа “Глорыі Скот” — пятае апавяданне са зборніка “Успаміны Шэрлака Холмса” (“Рытуал Масгрэйваў” ідзе пасля гэтага апавядання). Гісторыя пра “Глорыю Скот” выйшла за тры месяцы да гэтай, а таму чытач лёгка мог прыгадаць яе акалічнасці. У апавяданні апісваецца першая справа Холмса часоў яго навучання ва ўніверсітэце.

4. “Эцюд у пунсовых тонах” — першая аповесць пра Шэрлака Холмса (1887).

5. “Рэджныналд Масгрэйв вучыўся ў адным каледжы са мной” — многія даследчыкі спрачаюцца, у якім з універсітэтаў — у Кембрыджы ці Оксфардзе — вучыўся Шэрлак Холмс. Аднак Дойл ніколі не ўдакладняў гэтую акалічнасць.

6. Сезон палявання на фазанаў — з кастрычніка да студзеня.

7. “Вельмі ўражлівая, як любая іншая валійка” — магчыма, стэрэатып пра бурны нораў валійцаў, жыхароў Ёэльса, адлюстроўвае стаўленне ангельцаў да валійскіх бунтаўнікоў, якія супраціўляліся распаўсюджанню ангельскага валадарства і ангельскай мовы.

8. Пытанне “Які быў месяц?” і адказ “Шосты ад пачатку” з’явіліся толькі ў апошніх выданнях апавядання.

9. Джэнтры — дробнае і сярэдняе ангельскае дваранства.

10. “Праз такую позу твар чалавека быў у трупных плямах” — пасля заканчэння сардэчнай дзейнасці кроў пад дзеяннем сілы цяжару пасіўна перамяшчаецца ў тыя ўчасткі цела, якія размешчаныя ніжэй за астатнія.

11. “Мне не давлялося рабіць персанальнае выроўніванне, як яго называюць астраномы” — калі два чалавекі назіраюць за адным нябесным целам з розных пунктаў, іх вымярэнні будуць трохі адрознівацца, і такое

адрозненне, выкліканае рознымі прычынамі (месцазнаходжанне, якасць прыбораў, вастрыня зроку), астраномы XIX ст. называлі “персанальным выроўніваннем” (the personal equation).

12. Карл I (1600—1649) — ангельскі кароль, панаванне якога скончылася Ангельскай рэвалюцыяй, калі каралю супрацьстаяў парламент на чале з генералам парламенцкай арміі Оліверам Кромвелем. Скончыў жыццё на эшафоце. Карл II — яго старэйшы сын і спадкаемец, які ўзышоў на трон у 1660 у выніку Рэстаўрацыі.

13. “Гэтая пагнутая і бясформенная дыядэма калісьці вянчала галовы ўладных Сцюартаў” — маецца на ўвазе карона XIII ст., якая першапачаткова належала Эдуарду I. Мяркуецца, што пасля пакарання смерцю караля Карла I яе знішчылі. Існуе гіпотэза, што згадка пра продаж кароны дому Масгрэйваў у канцы апавядання высмейвае продаж карабля “HMS Foudroyant”, які належаў каралеўскаму флоту (гэтую тэму Дойл ужо закранаў у вершы 1892 году).

пераклад з ангельскай — Ганна Янкута

© Ганна Янкута, пераклад, 2012